

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Zoutend zout behoeft geen macht

Hoe kunnen religieuze exclusiviteit en vreedzame co-existentie samengaan? Wanneer we over de plaats van christendom en islam in de maatschappij nadenken, kunnen we niet om deze vraag heen. Beide religies zijn in de kern missionaire religies en de hoofdstromingen claimen exclusiviteit. De zoektocht naar een oplossing begint met de notie dat religie zich alleen verdraagt met een vreedzame maatschappij als zij afziet van macht.

door *Bernard Reitsma*

Bijzonder hoogleraar kerk in de context van de islam aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

DE REIKWIJDTE VAN DE TOLERANTIE

Religie is nadrukkelijk terug in de publieke arena. Dat roept nieuwe vragen op. Eén van de belangrijkste is de vraag naar de reikwijdte van de tolerantie van de democratische samenleving. Religies gaan immers niet allereerst over tijdgevoelige trends en modieuze ideeën, maar veeleer over blijvende en daarmee vaak absolute waarden. Democratische vrijheid betekent in principe ook dat religieuze tradities die exclusiviteit claimen en daarmee andere tradities tot dwaalwegen bestempelen, een plaats moeten kunnen krijgen in de maatschappij. Dat zijn niet alleen of in de eerste plaats extremistische stromingen, maar vooral ook ‘gewone’ orthodoxe gelovigen. De vraag is of deze exclusiviteit zich wel verdraagt met de pluraliteit van het Nederlandse poldermodel. Een vreedzame samenleving staat of valt met de acceptatie van andere paradigma’s dan die van jezelf en exclusiviteit leidt uiteindelijk tot verharding en conflict.

Dit is in mijn beleving hét dilemma van de 21ste-eeuwse democratische maatschappij. Hoe kunnen religieuze exclusiviteit en vreedzame co-exis-

tentie samengaan? Wanneer we over de plaats van christendom en islam in de maatschappij nadenken, kunnen we hier niet om heen. Beide religies zijn in de kern missionaire religies en de hoofdstromingen claimen exclusiviteit. De soennitische islam wordt – in theorie – gekenmerkt door de opvatting dat de islam de laatste en ultieme religie is, die alle voorgaande monotheïstische religies heeft afgelost. Islam staat voor onderwerping en dienst aan de ene God. Daarin ligt het geheim van het leven en dat vertaalt zich maatschappelijk in een islamitische samenleving. Ware vrede kan er slechts zijn waar Gods wetten, de sharia, ook maatschappelijk de richtlijn voor het leven zijn, dus onder islamitisch bestuur. Daarin ligt voor een deel ook de angst van sommige autochtone Nederlanders ten aanzien van islamitische medelanders: men vreest dat zij een dergelijke maatschappij ook in Nederland nastreven, desnoods met geweld en ten koste van andere levensbeschouwingen.

Ook het christendom claimt exclusiviteit. Jezus Christus is de unieke en exclusieve verlosser van de wereld, in wie God op ultieme wijze heeft laten zien wie Hij ten diepste is. Gods spelregels voor de samenleving, zoals deze in Christus gestalte hebben gekregen, gelden voor iedereen. Eenmaal zal de wereld zich voor God moeten verantwoorden en daarom is het niet om het even wie men volgt.¹

CHRISTENDOM, ISLAM EN MACHT

Het probleem van het geschetste dilemma is mijns inziens niet de exclusiviteit van een religieuze stroming als zodanig. Het gaat er pas om spannen wanneer religieuze overtuigingen met politieke, economische en vooral ook militaire macht worden verbonden. Dan krijgt religie een instrument in handen om haar overtuiging aan anderen op te leggen. De enige weg uit het geschetste dilemma is dan ook dat religie zich van macht onthoudt. In de loop van de geschiedenis heeft het christendom, noch de islam dat gedaan. De vraag is evenwel of dat inherent is aan deze religies. Heeft het met het wezen van christendom en islam te maken dat zij streven naar maatschappelijke macht of niet?

Wat de islam betreft is het niet aan mij om die vraag te beantwoorden. Is het binnen de grenzen van wat islam is mogelijk als exclusieve religie in de maatschappij aanwezig te zijn zonder dat geloof aan anderen met macht te willen opleggen? Die discussie moet allereerst door moslims zelf worden gevoerd. Daar wordt ook binnen de islam heel verschillend over gedacht. Wat mij als christelijk theoloog bezighoudt, is wat dit betekent voor het christendom en de kerk.

In mijn inaugurele rede heb ik betoogd dat de vraag of het christendom

kan samengaan met machtsontplooiing met ‘nee’ moet worden beantwoord. Elke verbinding van de kerk met maatschappelijke, politieke, economische en militaire macht staat haaks op het wezen van het christelijk

*Kritische vragen bij het
fenomeen van christelijke
politiek*

geloof. Daarom heb ik ook een kritische vraag gesteld bij het fenomeen van christelijke politiek. De kern van mijn argumentatie is als volgt.²

De komst en de missie van Jezus Christus staan in het teken van het Koninkrijk van God, dat tegelijker-

tijd het Koninkrijk van Jezus Christus zelf is. Hij is volgens de eerste getuigen van het evangelie de door God toegezegde Koning, de inaugurator van een nieuwe heilstijd. In Hem grijpt God zelf in de geschiedenis in. Het Koninkrijk van Christus dat daarmee aanvangt, is echter van een andere orde dan de koninkrijken, de heerschappijen, van de huidige wereld. In de kern komt het erop neer dat het rijk van Christus, het nieuwe leven niet met macht en geweld te realiseren is (vgl. Joh. 18:36, 37). Mensen worden daarom uitgenodigd te delen in het leven door Jezus Christus als de Koning van dat rijk te erkennen. Zij kunnen daar — in tegenstelling tot veel aardse situaties — niet toe worden gedwongen. Uiterlijk gedrag is af te dwingen, rituelen zijn af te dwingen, maar de innerlijke loyaliteit en toewijding aan het nieuwe leven niet. Daar gaat het bij het Koninkrijk van Christus om, niet om uiterlijk fatsoen met innerlijke leegte, maar om hartelijke liefde en compassie.

Daarmee is enerzijds gezegd dat er een spanning bestaat tussen de werkelijkheid van Gods Koninkrijk en de werkelijkheid van vandaag. Doordat de wereld is vervreemd van God, is deze ‘ontspoord’. De werkelijkheid is verwrongen, gebroken, vol van negativiteit, zinloosheid, pijn en lijden, niet langer zoals God het heeft bedoeld. Daarom is vernieuwing nodig; in de christelijke traditie wordt gesproken over verlossing en redding. Anderzijds is daarmee ook gezegd, dat die oplossing niet van ‘binnen’ kan komen, door menselijke macht. Hoewel mensen worden ingeschakeld, komt het Koninkrijk van God alleen omdat die andere werkelijkheid van God in onze samenleving binnenbreekt en doorbreekt, namelijk in Jezus Christus. Dat heeft nog een bepaalde mate van voorlopigheid, maar het zal eenmaal ten volle doorbreken; ‘Wij verwachten echter naar zijn belofte nieuwe hemelen en een nieuwe aarde, waar gerechtigheid woont’ (2 Petrus 3:11-13).

Wat betekent dat? Is het Rijk van Jezus een werkelijkheid die niets met onze wereld heeft te maken? Is het een soort geestelijke hemel, waar christenen naartoe worden verplaatst na dit leven en verder niet? Heeft dat als consequentie dat de kerk zich uit de wereld moet terugtrekken tot alles

nieuw wordt en de maatschappij laten voor wat zij is? Een aantal gedachten hierover.

De kerk als representant van het nieuwe leven

Het Koninkrijk van Jezus is niet een totaal nieuwe werkelijkheid die niets meer met deze aarde te maken heeft. Het is eerder dezelfde werkelijkheid, maar dan zoals deze door God was bedoeld. Een schepping zonder gebrokenheid, een schepping waar God niet afwezig, maar aanwezig is en door ieder erkend wordt als de Gever van het leven. Dat is een totaal nieuwe gestalte van dezelfde werkelijkheid.

De christelijke kerkgemeenschap is bedoeld als representant van het nieuwe leven, als plek waar dat leven zichtbaar wordt en ervaren wordt. Daar is God onder de mensen; daar gaat het niet om eigen eer en eigen recht, maar om de eer van God in Christus en om zijn recht; daar is het dan ook mogelijk mensen tot hun recht te laten komen; daar is ruimte voor vergeving; daar dragen mensen elkaars lasten; daar worden zieken genezen; daar is hoop, zelfs als het einde nadert.

Leven in voorlopigheid

Leven in een gebroken wereld met een voorlopige gestalte, draagt een voorlopig karakter. Het ultieme doel van God met het leven is nog in wording. Daarmee draagt ook het werk van overheid en kerk in deze maatschappij een voorlopig karakter.

De overheid moet streven naar recht en gerechtigheid, naar veiligheid en vrede. Zij kan het kwade terugdringen, maar is niet in staat het nieuwe leven te creëren, noch door een kapitalistisch, noch door een socialistisch model. Dat blijkt niet alleen in tijden van economische recessie, maar is principieel gegeven met de taak van de overheid. Deze is bedoeld om de gebrokenheid van de wereld tegen te gaan en het kwade te beteugelen.³ Dat eindigt wanneer Jezus terugkomt en Zijn Koninkrijk in volheid wordt gerealiseerd. Hetzelfde geldt op andere wijze voor de rol van de kerk in de maatschappij. Zij is geroepen het nieuwe leven present te stellen, maar niet om dit te genereren.

In dit opzicht is het cruciaal dat het werk van God en het werk van mensen niet met elkaar wordt verward. Het handhaven van recht en het straffen van onrecht is iets anders dan het ultieme oordeel van God. Dan kan zelfs het bestraffen of doden van 'zondaren' buiten het rechtssysteem om worden gelegitimeerd als een heilige opdracht voor christenen. Dan kunnen ook oorlogen, zelfs die niet ter verdediging van eigen burgers worden gevoerd, de status krijgen van heilige oorlogen. Dat is een brug te ver. Het ultieme oordeel van God, dat wil zeggen het rechtzetten en herscheppen

van de schepping, is niet aan mensen. Theocratie is een christelijke onmogelijkheid.

De kerk als minderheid

De kerk leeft met het visioen van de nieuwe werkelijkheid en heeft het niet nodig te streven naar ‘reguliere’ aardse macht. Het nieuwe leven is niet af te dwingen en daarom is de kerk niet uit op het militair veroveren van de wereld. Om deze reden heb ik het christelijk geloof in mijn oratie getypeerd als een minderheidsreligie: de christelijke gemeenschap is principieel altijd te kwalificeren als minderheid.⁴ Daarmee bedoel ik niet dat het christendom altijd numeriek een minderheid is, maar dat zij – zelfs bij een meerderheid – een gemeenschap is die zich principieel kenmerkt door een minderheidsattitude. Zij is er niet op uit een mogelijke numerieke meerderheid te vertalen naar een machtspositie, maar weet zich groeopen ten dienste van anderen in de wereld aanwezig te zijn.

Christelijk geloof als totaalconcept

Het voorgaande impliceert niet dat de kerk zich uit de wereld terugtrekt in een soort verinnerlijkte spiritualiteit. Het Koninkrijk van Christus is weliswaar anders van karakter dan de heerschappij van deze wereld, maar is niettemin zeer concreet en ‘aards’ van gestalte. Die nieuwe werkelijkheid, waarvan de christelijke gemeenschap getuige is door wat zij is en doet, doortrekt als gist en zout de maatschappij. Dat heeft een grote impact en brengt uiteindelijk meer teweeg dan welke overheid ook. Het leidt tot een transformatie die van binnenuit komt en nooit met dwang is op te leggen.

De christelijke gemeenschap heeft daarmee allereerst een profetische taak. Dat betekent dat zij alle macht en machten ter verantwoording roept en voorhoudt dat er een andere werkelijkheid is. Zij waarschuwt Gods werk en mensenwerk niet met elkaar te verwarren, wijst op het recht van God en maakt duidelijk dat elke macht zich ten opzichte van de schepper zal moeten verantwoorden.

In de tweede plaats getuigt de kerk van het Rijk van Christus door het nieuwe leven daadwerkelijk uit te leven, door te leven uit de principes van dat Rijk. De kerk moet een levende illustratie zijn van hoe het in het Rijk van God toegaat, in liefde, vergeving en vernieuwing.

Tot slot nodigt de kerk mensen, machten en gemeenschappen uit Jezus te erkennen als de Koning van het leven. Dit alles is gebeurd in het publieke domein. Het nieuwe leven dat Christus geeft is geen privézaak, maar transformeert het maatschappelijke leven. Daarin is dus ook het christendom een totaalconcept, net als de islam: het heeft alles te maken met hoe een mens leeft en met welke politieke en economische keuzes hij of zij maakt.

RELIGIE MOET AFZIEN VAN MACHT

Religieuze uniciteit en religieuze exclusiviteit verdragen zich alleen met een vreedzame maatschappij als religie afziet van macht. Dit is de belang-

Voor een totalitaire levensbeschouwing is alleen ruimte in een totalitaire samenleving

rijkste conclusie uit mijn betoog. Daarmee heb ik in zekere zin wel gepleit voor de afroming van de maatschappelijke pluraliteit. Voor een totalitaire levensbeschouwing, die zich aan anderen desnoods met geweld wil opleggen, is alleen ruimte in een totalitaire samenleving.

Als mensen moeten worden gedwongen in een verondersteld heilzaam spoor, roept dat bij mij de vraag op of dat spoor wel zo heilzaam is. Dit alles leidt voor mij tot een aantal maatschappelijke consequenties.

Vragen aan de christelijke gemeenschap

Een aantal malen heb ik betoogd dat de kerk geen aanspraak maakt op macht en het nieuwe leven gestalte geeft. In werkelijkheid is dat echter lang niet altijd het geval (geweest). Het gaat hier dus niet om een beschrijving van een zichtbare realiteit, maar om een appèl. Wanneer ik tegen één van mijn kinderen die over de schreef gaat, zeg: 'Dat doe je niet!', dan is dat in wezen hetzelfde. Hij doet het namelijk wel, hij heeft het net gedaan. Mijn reactie is een appèl, dat hij dat niet kan doen. Zo geldt dat ook voor de kerk. Mijn betoog is een appèl aan de christelijke gemeenschap om te zijn wat ze is of ten diepste zou moeten zijn; om eerlijk te kijken waar zij menselijk werk heeft verward met God werk; waar zij zich op onchristelijke wijze heeft verbonden met aardse macht; waar zij in een onheilig triumfalisme is vergeten dat haar Koning voor het nieuwe leven heeft geleden en is gestorven. De kerk kan dus alleen maar heel bescheiden in de politieke maatschappij aanwezig zijn.

Vragen aan christelijke politiek

Mijn betoog nodigt de christelijke politiek uit zich opnieuw te bezinnen op haar wezen. Heeft christelijke politiek in wezen geleid tot een vermenging van religie en macht, die geen recht doet aan het evangelie van de gekruisigde Messias en daardoor aan de wereld en vooral ook aan de islamitische wereld een verkeerd beeld van God heeft laten zien? Hoe kunnen christenen maatschappelijk betrokken zijn, hun taak bij de overheid vervullen, zonder het evangelie te verwarren met macht?

Vragen aan de islamitische gemeenschap

Zoals mijn betoog een appèl is voor de kerk, is het dat evenzeer voor de islam. Wat is de verhouding tussen de islam als religie en de islam als macht? Wordt de huidige situatie, waarin moslims een minderheid vormen in een westerse niet-islamitische samenleving, gezien als een tijdelijke fase die zich uiteindelijk niet met de essentie van de islam verdraagt en idealiter moet leiden tot een islamitische samenleving? Of is deze situatie een mogelijk nieuwe vorm van moslim zijn?

Vragen voor een ontmoeting

Ten diepste is mijn betoog een appèl aan kerk en moskee om een werkelijke dialoog aan te gaan over deze vragen van religie, macht en geweld. Dit gesprek moet verder gaan dan een pragmatisch zoeken naar wegen om met elkaar in vrede te leven. Het moet gaan over de maatschappelijke betekenis van de geloofsinhoud. Dit gesprek wordt nog te weinig gevoerd.

Noten

1 De aanwezigheid van liberale stromingen binnen islam en christendom, die wegsturen van een exclusieve positie en hun eigen bronnen pluraal interpreteren, doet niets af aan het geschetste dilemma. Het gaat immers om de niet-liberale stromingen, die zowel binnen de islam als binnen het christendom sterk in aantal toenemen. Het aantal moslims dat de bronnen van de islam herontdekt, groeit, het aantal christenen dat tot de evangelicale traditie behoort, die de uniciteit van Christus sterk benadrukt, al evenzeer.

2 Vgl. B.J.G. Reitsma, *De kerk in de context van de islam: macht of minderheid?* Amsterdam 2008, p. 21.

De volledige tekst van de rede is te vinden op de website van het evangelisch-theologisch tijdschrift Soteria, op <http://www.soteria.nl/Oratie.pdf>. Daar is ook een uitvoerige argumentatie te vinden.

3 In Rom. 13 gaat Paulus expliciet in op deze voorlopigheid van de overheid. Haar taak is het recht te handhaven in een onrechtvaardige wereld.

4 Cf. Reitsma, *De kerk in de context van de islam*, p. 19, 20.